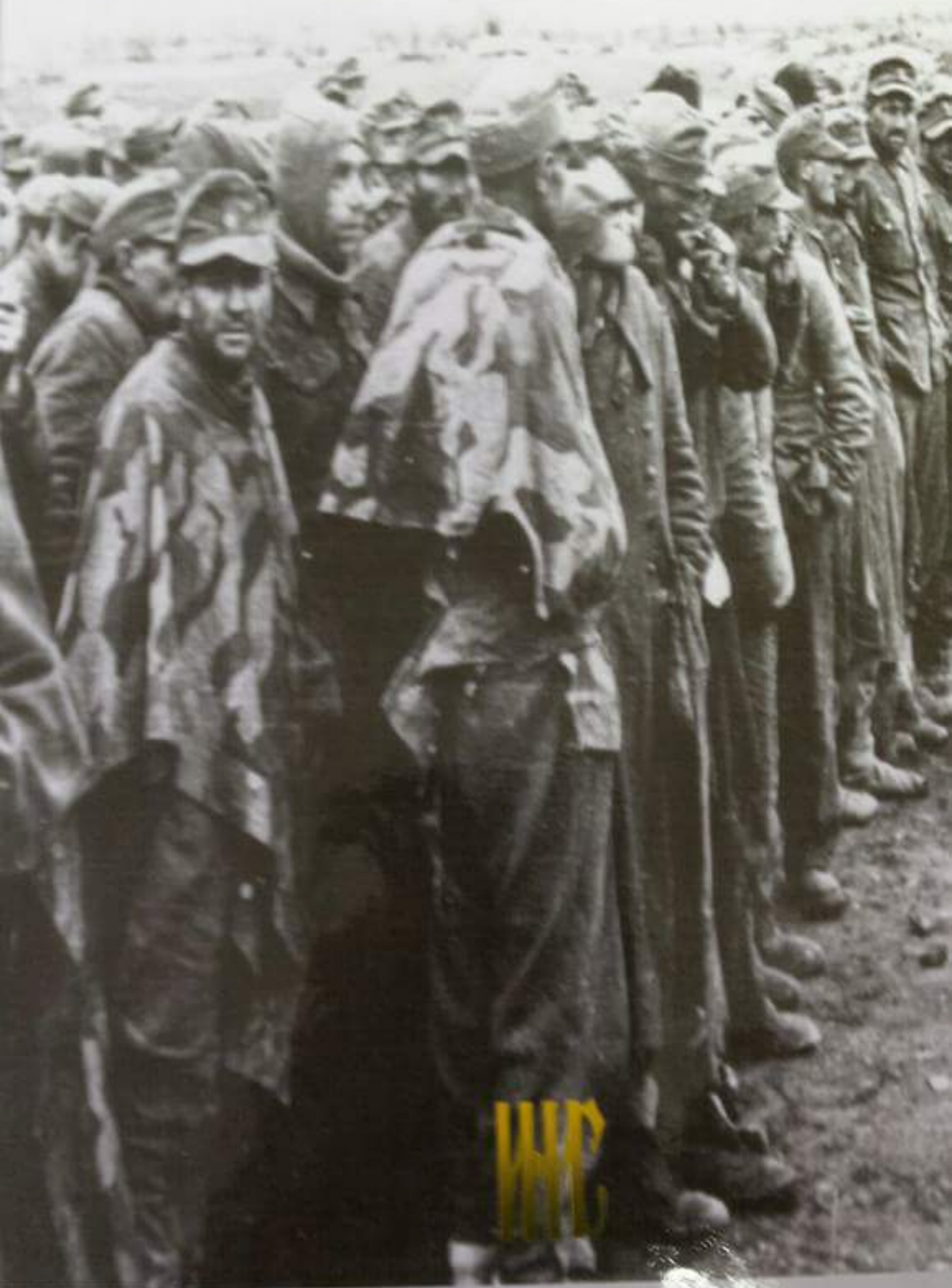

1945.

КРАЈ ИЛИ НОВИ ПОЧЕТАК?

ИНС

1945. КРАЈ ИЛИ НОВИ ПОЧЕТАК?

Тематски зборник радова

1945. THE END OR THE NEW BEGGINING?

Thematic Collection of Articles

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
Библиотека „Зборници радова“, бр. 13
МУЗЕЈ ЖРТАВА ГЕНОЦИДА, Београд

За издаваче

Др Миле Бјелајац
Проф. др Вељко Ђурић Мишина

Главни и одговорни уредник

Editor in Chief

Др Зоран Јањетовић

Уређивачки одбор

Editorial Board

Др Алексеј Ј. Тимофејев

Др Драган Алексић

Др Владимир Цветковић

Проф. др Олег Валентинович Романько, Руска Федерација

Проф. др Енике Шајти, Мађарска

Проф. др Харалд Хепнер, Аустрија

Проф. др Карл Бетке, Немачка

Др Никица Барић, Хрватска

Секретар редакције – Editorial Secretary

Др Александар Стојановић

Рецензенти – Reviewers

Проф. др Катрин Бек

Др Арпад Хорњак

ISBN 978-86-7005-133-1

Овај тематски зборник је настао као резултат рада на пројекту
Срби и Србија у југословенском и међународном контексту:
унутрашњи развитац и положај у европској/светској заједници
(бр. 47027) који финансира Министарство просвете, науке
и технолошког развоја Републике Србије

1945. КРАЈ ИЛИ НОВИ ПОЧЕТАК?

Тематски зборник радова

Београд, 2016.

1945. THE END OR THE NEW BEGINNING?

Thematic Collection of Works

Belgrade, 2016

САДРЖАЈ
CONTENTS

РЕЧ УРЕДНИКА PREFACE	11
-------------------------------	----

I КРАЈ ПАТА
THE END OF THE WAR

Mario Jareb IZMEĐU OSLOBOĐENJA I „VLADAVINE TERORA“ ("THE REIGN OF TERROR"): POGLEDI AMERIČKIH PREDSTAVNIKA U DEMOKRATSKOJ FEDERATIVNOJ JUGOSLAVIJI NA JUGOSLAVENSKE UNUTARNJE PRILIKE U PRVOJ POLOVICI 1945. GODINE BETWEEN LIBERATION AND "THE REIGN OF TERROR": THE VIEWS OF AMERICAN REPRESENTATIVES IN DEMOCRATIC FEDERAL YUGOSLAVIA ON YUGOSLAV INTERNAL AFFAIRS DURING THE FIRST HALF OF THE 1945	15
---	----

Срђан Цветковић РЕПРЕСИЈА КОМУНИСТИЧКОГ РЕЖИМА У СРБИЈИ НА КРАЈУ ДРУГОГ СВЕТСКОГ ПАТА СА ОСВРТОМ НА ЕВРОПСКО ИСКУСТВО REPRESSION OF THE COMMUNIST REGIME IN SERBIA AT THE FINISH OF WORLD WAR II WITH SPECIAL REFERENCES ON EUROPEAN EXPERIENCE	45
---	----

Дмитар Тасић АЛБАНСКИ ОРУЖАНИ ОТПОР УСПОСТАВЉАЊУ ВЛАСТИ НОВЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1944–1945. THE ALBANIAN ARMED RESISTANCE TO THE ESTABLISHMENT OF THE AUTHORITIES OF THE NEW YUGOSLAVIA 1944–1945.....	91
---	----

Душан Бојковић АЛБАНСКО СТАНОВНИШТВО У ПРОЦЕСУ ИЗГРАДЊЕ „НАРОДНЕ ВЛАСТИ“ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 1945. THE ALBANIAN POPULATION DURING THE FORMATION OF THE "PEOPLE'S GOVERNMENT" IN KOSOVO AND МЕТОНИЈА 1945.....	107
---	-----

Миљан Милкић СПОРАЗУМИ О ЈУЛИЈСКОЈ КРАЈИНИ 1945. THE AGREEMENT ON VENEZIA GIULIA 1945.....	141
--	-----

Алексеј Тимофејев НЕОСТВАРЕНИ СОВЈЕТСКИ ПЛАНОВИ ПРЕОБЛИКОВАЊА ПОЛИТИЧКЕ КАРТЕ БАЛКАНА КРАЈЕМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА UNREALIZED SOVIET PLANS ABOUT RESHAPING OF THE POLITICAL MAP OF THE BALKANS AT THE END OF WWII	161
--	-----

Vladimir Geiger UKLANJANJE 1945/46. GROBALJA I GROBOVA “OKUPATORA” I “NARODNIH NEPRIJATELJA” POGINULIH 1941–45. NA PODRUČJU NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE REMOVAL OF GRAVES OF “OCCUPIERS” AND “ENEMIES OF THE PEOPLE” WHO HAD DIED IN THE TERRITORY OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA 1941–1945.....	185
---	-----

II ЛЈУДИ НА КРАЈУ РАТА PEOPLE AT THE END OF THE WAR

Младенка Иванковић ОБНОВА САВЕЗА ЈЕВРЕЈСКИХ ВЕРОИСПОВЕДНИХ ОПШТИНА ЈУГОСЛАВИЈЕ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА И ПОВРАТАК ПРВЕ ГРУПЕ ЈЕВРЕЈСКИХ ЗАРОБЉЕНИКА И ИЗБЕГЛИЦА У СРБИЈУ THE RECONSTRUCTION OF THE UNION OF JEWISH RELIGIOUS COMMUNES IN YUGOSLAVIA AFTER WWII AND THE RETURN OF A GROUP OF JEWISH POWS AND REFUGEES TO SERBIA.....	229
--	-----

Martina Grahek Ravančić PREGLED NAJNOVIJE LITERATURE I ISTRAŽIVANJA NA TEMU BLEIBURGA I KRIŽNOG PUTA THE REVIEW OF THE LATEST LITERATURE AND RESEARCHES ON “BLEIBURG” AND THE “PASSION”.....	245
--	-----

Bernd Robionek “BLEIBURG” AND THE BRITISH TREATMENT OF CROATIAN COLLABORATORS 1945–48 “BLAJBURG” I BRITANCI. POSTUPAK SA HRVATSKIM KOLABORACIONISTIMA 1945–1948.....	277
--	-----

Marica Karakaš Obradov „DEPOI ŠPIJUNA I TERORISTA“. SAVEZNIČKI LOGORI ZA „RASELJENE OSOBE“ U ITALIJI, AUSTRIJI I NJEMAČKOJ „DEPOTS OF SPIES AND TERRORISTS“. ALLIED CAMPS FOR „DISPLACED PERSONS“ IN ITALY, AUSTRIA AND GERMANY.....	309
--	-----

Александар Стојановић ИШЧЕКИВАЊЕ СУДБИНЕ И НОВИ ПОЧЕЦИ: ПРИЛОЗИ ИСТРАЖИВАЊУ ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ КОЛАБОРАЦИОНИСТИЧКЕ ЕМИГРАЦИЈЕ У ПРВИМ ГОДИНАМА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА AWAITING THE FATE AND NEW BEGINNINGS: A CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF THE HISTORY OF SERBIAN COLLABORATIONIST EMIGRATION IN THE FIRST YEARS AFTER WWII	339
---	-----

Жељко Бјељац, Александра Терзић МИГРАЦИЈЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ВОЈВОДИНЕ 1945–1948. УЗРОЦИ И ДЕМОГРАФСКЕ ПОСЛЕДИЦЕ MIGRATIONS IN VOJVODINE 1945–1948. CAUSES AND CONSEQUENCES	375
--	-----

III ПОСЛЕРАТНЕ ПРОМЕНЕ И НОВА РЕШЕЊА AFTER WAR CHANGES AND NEW SOLUTIONS

Darko Dukovski SAVEZNIČKA VOJNA UPRAVA (ALLIED MILITARY GOVERNMENT) U PULI 1945–1947. THE ALLIED MILITARY GOVERNMENT IN PULA 1945–1947.....	403
--	-----

Vedran Dukovski PROBLEMI OPSKRBE, KRIJUMČARENJE I BORBA PROTIV GOSPODARSKOG KRIMINALA U HRVATSKOME DIJELU ZONE B JULIJSKE KRAJINE (1945–1947) PROVISIONING PROBLEM AND STRUGGLE AGAINST ECONOMIC CRIME IN THE CROATIAN PART OF THE ZONE B OF VENEZIA GIULIA (1945–1947).....	449
--	-----

Драган Алексић, Горан Илић УТВРЂИВАЊЕ ГРАНИЦА ФЕДЕРАЛНЕ СРБИЈЕ 1945. ГОДИНЕ THE DELIMITATION OF THE BORDERS OF THE FEDERAL SERBIAN IN 1945.....	477
--	-----

Момир Нинковић УСПОСТАВЉАЊЕ И ОДВИЈАЊЕ РЕДОВНИХ ЕКОНОМСКИХ ОДНОСА ИЗМЕЂУ ЈУГОСЛАВИЈЕ И СОВЈЕТСКОГ САВЕЗА 1945. ГОДИНЕ ESTABLISHMENT AND COURSE OF NORMAL ECONOMIC RELATIONS BETWEEN YUGOSLAVIA AND THE SOVIET UNION IN 1945.....	497
--	-----

Enike Šajti	
SVEST O KRIVICI I NADMOĆ POBEDNIKA:	
MAĐARSKA I JUGOSLAVIJA 1945–1947.	
U SVETLU MAĐARSKIH DOKUMENATA	
AWARENESS OF GUILT AND SUPREMACY OF THE VICTOR:	
HUNGARY AND YUGOSLAVIA 1945–1947	
IN THE LIGHT OF HUNGARIAN DOCUMENTS	531
 Слободан Селинић	
СТАРО САВЕЗНИШТВО И НОВА ИСКУШЕЊА:	
ЈУГОСЛОВЕНСКО-ЧЕХОСЛОВАЧКИ ОДНОСИ 1945–1948.	
OLD ALLIANCE AND NEW TRIALS:	
YUGOSLAV-CZECHOSLOVAK RELATIONS 1945–1948.....	557
 Borče Ilievski	
MAKEDONSKO CRKVENO PITANJE 1945–1946. GODINE	
(IZMEĐU AUTONOMIJE I AUTOKEFALNOSTI)	
MACEDONIAN ECCLESIASTICAL ISSUE	
IN THE PERIOD BETWEEN 1945 AND 1946	
(BETWEEN AUTONOMY AND AUTOCEPHALY).....	579
 Драгомир Бондић	
БЕОГРАДСКИ УНИВЕРЗИТЕТ 1944/45.	
– „НА ПРАГУ НОВОГ ДОБА“	
THE BELGRADE UNIVERSITY 1944/45 –	
AT THE “THRESHOLD OF THE NEW AGE”	605

УДК 327(497.1:450)"1945"
94(497.1:450)"1945"
341.222(497.1:450)"1945"

Потпуковник др Миљан МИЛКИЋ (1975)
научни сарадник
Институт за стратегијска истраживања, Београд

СПОРАЗУМИ О ЈУЛИЈСКОЈ КРАЈИНИ 1945.*

Апстракт: У чланку се анализирају активности југословенске владе која је током маја и јуна 1945. године настојала да у преговорима са представницима британске и америчке владе постигне најбоље решење у вези са одређивањем државне границе на простору Јулијске крајине. Аутор указује на сложене међународне околности у којима су се преговори одвијали. Чланак је писан на основу докумената из Дипломатског архива Министарства спољних послова Републике Србије, Архива Југославије, објављене архивске грађе и литературе.

Кључне речи: Јулијска крајина, Трст, Југославија, граница, споразуми, Велика Британија, Сједињене Америчке Државе

Одређивање северозападних југословенских граница представљало је један од најзначајнијих спољнополитичких изазова нове југословенске владе на крају Другог светског рата. Влада Демократске Федеративне Југославије, формирана 7. марта 1945. под протекторатом британске владе, требало је да оствари спољнополитички циљ који је био актуелан још од формулисања југословенске идеје током Првог светског рата. Тада су водећи српски и југословенски интелектуалци и политичари настојали да нагласе југословенски карактер западне Истре, Трста и Горице и да на мировној конференцији обезбеде припајање ових области југословенској држави.¹ У периоду мај–јун 1945. дефинисање северозападних југословен-

* Чланак је настао као резултат рада на пројекту *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници* (бр. 47027) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање Југославије 1914–1920*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1986), 227, 270–279, 314, 321. О питањима разграничења између Југославије и Италије видети: *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919–1920*, urednici Bogdan Krizman, Bogumil Hrabak, (Београд: Kultura, 1960); Andrej Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920*, (Београд:

ских граница одвијало се истовремено са значајним променама у војно-политичким односима унутар антифашистичке коалиције.

Иако је територија Јулијске крајине постала важна већ након капитулације Италије у септембру 1943, савезници су значајне одлуке у вези са статусом града Трста и читаве регије донели на Јалтској (Кримској) конференцији од 4. до 12. фебруара 1945. године.² Ова област била је од значаја пре свега због тренутних савезничких војних операција у Италији и очекиваног повлачења немачких снага.³ Политички контекст проблема односио се на очекивање британске и америчке владе да ће Јосип Броз претендовати на део Јулијске крајине, пре свега на Трст, као и на део аустријске територије. Током Јалтске конференције министар спољних послова Велике Британије Ентони Идн (Antony R. Eden) уручио је министима спољних послова СССР-а и САД-а два меморандума о југословенско-аустријској и југословенско-италијанској граници.⁴ У другом меморандуму је указано на то да постоји озбиљна опасност од сукоба у Јулијској крајини. Разлоге за овакав став британске владе наговестио је Јосип Броз који је током разговора са британским премијером Черчиллом (Winston Leonard Spencer Churchill) у Напуљу у августу 1944. најавио да намерава да своју управу успостави на читавој југословенској етничкој територији, на којој партизани већ делимично врше власт. Овим је директно био угрожен план британске владе да савезничку војну управу у Италији успостави до границе са Југославијом из 1937. године. На конференцији у Јалти нису дати директни одговори у вези са британском иницијативом по питању одређивања северозападне југословенске границе и војне управе на територији Јулијске крајине, али је ова конференција означила почетак систематског деловања и координирања војних и политичких акција САД-а и Велике Британије у циљу успостављања контроле над Јулијском крајином. На сасланку у Атини 15. фебруара 1945. министар спољних послова Велике Британије Ентони Идн и врховни командант савезничких снага на Средоземљу фелдмаршал Харолд Александер (Harold Rupert Leofric George Alexander) разговарали су о успостављању привремене савезничке војне управе у Јулијској крајини.⁵ Договорено је да фелдмаршал Александер

Zavod za udžbenike; 1969), Dragoljub Živojinović, *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije 1917–1919*, (Beograd: Naučna knjiga, 1970).

² Miljan Milkić, *Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943–1947*, (Beograd: INIS, 2012), 37–39.

³ Савезници су се припремали да у првој половини априла 1945. предузму офанзиву ради уништења немачких снага, продора у долину реке По и даљег дејства према Аустрији. - Edwin P. Hoyt, *Backwater War. The Allied Campaign in Italy 1943–1945*, (London: Praeger, Westport, Connecticut, 2002); Eugenio Corti, *The Last Soldiers of the King. Wartime Italy 1943–1945*, (Columbia and London: University of Missouri Press, 2003).

⁴ „British Proposal Regarding Venezia Giulia, Yalta, February 10, 1945“, *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, The Conferences at Malta and Yalta 1945*, Editor Bryton Barron, (Washington: United States Government Printing Office, 1955), 888–889.

⁵ Milkić, n. d., 39.

образложи Јосипу Брозџу потребу да савезници имају контролу над железничком пругом од Трста до аустријске границе, као и да Јулијска крајина буде подељена. У Врховној команди савезничких снага на Средоземљу у Казерти 18. фебруара и два дана касније у Риму на седници Политичке конференције врховног савезничког команданта на Медитерану, настављени су договори о могућностима успостављања савезничке војне управе у Јулијској крајини. Након конференције у Казерти фелдмаршал Александер је отпутовао у Београд на састанак са Јосипом Брозом.⁶ На почетку разговора 21. фебруара Јосип Броз је тражио од фелдмаршала да савезничке снаге у Јулијској крајини прихвате локалне партизанске одборе као народну власт.⁷ Није прихватио предлог да савезници преузму контролу саобраћаја око Трста и Горице према Аустрији на територији која је одлуком АВНОЈ-а прикључена Југославији. На завршном састанку између Александра и Јосипа Броза 24. фебруара закључено је да су разговори били успешни и да је постигнута пуна сагласност о међусобној сарадњи и размени обавештајних података, као и о материјалној помоћи савезничких снага југословенским партизанима. Почетком априла 1945. британска влада је указала фелдмаршалу Александеру да су у вези са питањем Јулијске крајине могуће међународне импликације и „политички приговори различитих нивоа“.⁸ Крајем априла 1945. године већи део покрајине Јулијска крајина био је под контролом јединица Југословенске армије које су се приближавале Трсту. Уласком делова југословенске Четврте армије у Трст 1. маја 1945. Савезници су изгубили „трку за Трст“.⁹ Почела је војно-политичка криза у односима између Југославије и западних савезника.¹⁰

⁶ Исто, 61–65.

⁷ О формирању и деловању локалних органа власти видети: Metka Gombač, „Prispevek k rekonstrukciji upravnega delovanja pokrajinskega NOO v Slovenskem primorju in Trstu (1945–47)“, *Povojni čas ob meji*, uredili so Tullia Catalan, Giulio Mellinato, Pio Nodari, Raoul Pupo, Marta Verginella, (Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia; Università di Trieste, Dipartimento di Scienze Geografiche e Storiche; Regione autonoma Friuli Venezia Giulia, 2007), 211–220; Mila Orlić, „La creazione del potere popolare in Istria (1943–1948)“, *Una storia balcanica. Fascismo, comunismo e nazionalismo nella Jugoslavia del Novecento*, a cura di Lorenzo Bertucelli e Mila Orlić, (Verona: Ombre Corte, 2008), 123–151.

⁸ *Tito–Churchill strogo tajno*, urednik Dušan Biber, (Beograd: Arhiv Jugoslavije, Zagreb: Globus, 1981), 499.

⁹ Geoffrey Cox, *The Road to Trieste*, (London–Toronto: William Heinemann, 1947).

¹⁰ Анализа војних акција дата је у: Uroš Kostić, *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945. Ofanziva jugoslovenske IV armije*, (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1978). О политичкој димензији кризе видети: Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po Drugi svetovni vojni, (tri faze diplomatskega boja)*, (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961); Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit de Trieste 1943–1954*, (Bruxelles: Editions de l'Institut de sociologie de l'Université libre de Bruxelles, 1966); Bogdan C. Novak, *Trieste 1941–1954, the Ethnic, Political and Ideological Struggle*, (Chicago–London: The University of Chicago Press, 1970); Dragan Bogetić, Bojan Dimitrijević, *Traščanska kriza 1945–1954. Vojno-politički aspekti*, (Beograd: INIS, 2009) и Milkčić, n. d.

Иако је почетком маја постојала реална опасност од већих војних сукоба југословенских и савезничких војника на терену, политичке околности су искључивале такву могућност. Амерички председник Труман (Harry S. Truman) је неколико дана раније у писму премијеру Черчилу јасно ставио до знања да нема намеру да војно интервенише против југословенских снага, а на британској страни били су уверени да подршку југословенским активностима пружа совјетска влада.¹¹ Компромисно решење наметало се као једина могућност. Премијер Черчил је већ 2. маја савезничком команданту на Средоземљу фелдмаршалу Александеру послао инструкцију да избегава сваки сукоб са југословенским снагама и објаснио да ће кризу решавати британска, америчка и совјетска влада. Главни саветник британског премијера у вези са овим питањима, сер Орме Саргент (Orme Garton Sargent), заменик државног подсекретара у Форин офису, настојао је да британска влада оствари своју одлуку и омогући припајање Јулијске крајине Италији.¹² Због тога је препуштање локалне власти југословенским одборима, као и југословенско војно присуство на терену било неприхватљиво.

Пре покретања шире дипломатске иницијативе и укључивања совјетске владе у преговоре, британска влада је покушала да преко фелдмаршала Александра са југословенском владом постигне споразум који би био војног карактера и не би имао политичку димензију. Александер је са Јосипом Брозом 2, 3. и 4. маја разменио неколико личних порука у којима се позивао на раније договоре о сарадњи, који су подразумевали и савезничку контролу над тршћанском луком и комуникацијама према Аустрији.¹³ Броз је негирао да је југословенска страна прекршила постигнуте споразуме и указао на то да је војно-политичка ситуација промењена у корист Југославије. У депеши од 2. маја он је образложио југословенске територијалне претензије према Јулијској крајини, али и изразио спремност да се покрену разговори на нивоу начелника штабова. У личној поруци премијеру Черчилу упућеној 7. маја, Броз је навео да Истра и Словеначко приморје са Трстом треба да буду припојени Југославији, али је сагласан да о томе треба да се одлучи на мировној конференцији.¹⁴ Након консултација са члановима Здруженог генералштаба, Александер је у Београд послао свог начелника штаба на преговоре са Јосипом Брозом. Долазак генерал-лајтнанта Моргана (William Duthe Morgan) у Београд означио је почетак дипломатских активности и преговора на различитим нивоима, који су формално завршени потписивањем Девинског споразума 20. јуна 1945. године. Два основна питања током ових преговора била су функциониса-

¹¹ *Tito–Churchill*, 520, 521.

¹² Исто, 520, 521.

¹³ *Milkić, n. d.*, 82–85.

¹⁴ *Tito–Churchill*, 533.

ње локалних југословенских органа власти и линија разграничења између југословенских и савезничких оружаних снага.

Први разговор између генерала Моргана и председника југословенске владе и министра народне одбране Јосипа Броза почео је 8. маја. Морган је предложио да се демаркациона линија успостави 10 км источно од Трста и пруге ка Тржичу, као и да се југословенске јединице повуку источно од предложене линије. Линија разграничења, означена на карти коју је генерал Морган у име фелдмаршала Александера предао Титу, остала је позната као „Морганова линија“.¹⁵ Састанак је завршен без успеха, јер је Броз одбацио предлог о повлачењу југословенских снага из Јулијске крајине и успостављању савезничке војне управе која би прихватила већ формиране југословенске цивилне органе власти. Као главни аргумент навео је да југословенској војсци треба допустити да задржи освојену територију као награду за допринос савезничкој борби.¹⁶ Сматрао је да савезничким војним потребама може бити довољно неограничено коришћење тршћанске луке, путева и железничке пруге. Предложио је заједничку војну команду у Јулијској крајини. Територијом би управљали народноослободилачки одбори успостављени на том подручју током рата, који би у војним питањима били подређени заједничкој команди, док би савезничке јединице имале екстериторијална права и потпуни надзор над тршћанском луком и железничким пругама. Неуспех првог састанка са Јосипом Брозом покренуо је код Савезника разматрање питања о томе да ли би евентуално укључивање совјетске владе у решавање кризе довело до сукоба са западним силама.

На другом и трећем састанку са генералом Морганом, који су одржани 9. маја, Брозов став потпуног одбијања у вези са суверенитетом над подручјем Јулијске крајине остао је непромењен. Броз је наставио да инсистира на југословенском, односно словеначком карактеру Јулијске крајине и најавио да ће Југославија на мировној конференцији тражити територије западно од реке Соче. Савезницима није оспоравао право да у потпуности користе све копнене, ваздушне и поморске комуникације, укључујући луке у Трсту и Пули, али је тражио да цивилну власт врше народноослободилачки одбори.¹⁷

У ситуацији насталој одбијањем Јосипа Броза да прихвати савезничке, односно британске предлоге за решавање кризе у Јулијској крајини, британска влада је настојала да дефинише другачију политику према Југославији. Премијер Черчил је 10. маја послао Александеру концепт своје поруке упозорења Брозу и тражио мишљење о њеном садржају.¹⁸ Алек-

¹⁵ Jeri, *n. d.*, 79.

¹⁶ „Strogo tajni prilog 'A' Aneksu I, koji je Morgan u ime Aleksandera predao Titu 8. maja 1945. u 18 sati“, *Tito–Churchill*, 538, 539.

¹⁷ Milkić, *n. d.*, 90–92.

¹⁸ *Tito–Churchill*, 543.

сандерова анализа ситуације у којој би британска и америчка влада одлучиле да користе силу укључивала је и питање да ли ће Совјетски Савез у том случају помагати југословенске снаге. Након Черчиловог телеграма упућеног 13. маја Стејт департменту, две владе су се сагласиле да преговоре званично подигну на политички ниво и пошаљу своје амбасадоре у аудијенцију код председника југословенске владе и предоче му неопходност потписивања споразума о Јулијској крајини.¹⁹ Амерички државни секретар и британски премијер договорили су се да, уколико Броз одбије да прихвати савезничку окупацију или предложену демаркациону линију, владе САД-а и Велике Британије позову своје амбасадоре на консултације.²⁰ Оно што је било важно за дешавања у наредном периоду јесте њихова сагласност о томе да рат не би био објављен, нити би било употребе силе према југословенским јединицама у циљу њиховог повлачења са одређене територије. Јосип Броз је, у име југословенске владе, 17. маја одбио савезничке предлоге, који су овог пута били формулисани у виду ноте коју је 15. маја упутио британски амбасадор Ралф Стивенсон (Ralph Skrine Clarmont Stevenson).²¹ Након одбијања југословенске владе да прихвати савезнички предлог за решење спора у Јулијској крајини, британска и америчка влада су сматрале да је неопходна оштра реакција. Фелдмаршал Александер је сматрао да ситуација на терену налаже скору употребу силе против југословенских снага и да је свака сарадња са њима немогућа. Черчил је упозорио Трумана на неопходност реаговања на терену, као и да се на све провокације мора одговорити „правом мером“.²² Закључио је да није потребно водити рат са Југославијом, али да се на југословенску владу мора извршити притисак да повуче своје снаге источно од предложене демаркационе линије. Председник Труман је сматрао да је неопходно организовати демонстрацију силе концентрисањем великог броја трупа у Јулијској крајини.

Потпредседник југословенске владе Едвард Кардељ је 20. маја амбасадору Стивенсону предао меморандум као базу за наставак преговора.²³ Стивенсон је сматрао да би меморандум у оваквој форми британска и

¹⁹ Исто, 547.

²⁰ Исто, 548.

²¹ Исто, 551.

²² Војислав Г. Павловић, *Од монархије до републике. САД и Југославија 1941–1945*, (Београд: Клио, 1998), 463.

²³ Меморандум је гласио: „1) југословенска влада сагласна је да се на подручју описаном под 2. образује једна специјална савезничка војна администрација у којој ће учествовати армије Уједињеног Краљевства, УСА и Југославије, под врховном командом фелдмаршала Александра. 2) као основа за територијално разграничење тога подручја /које ћемо у будуће звати Трст–Горица/ узима се предлог фелдмаршала Александра који је предао генерал Морган маршалу Титу са извесним модификацијама које ће бити накнадно утврђене, а које се састоје у главном у померању источне демаркационе линије на подручју Трста–Горица према западу. Проширење је предвиђено на северозападном делу подручја Трст–Горица с тим да обухвати сву територију на којој живи словеначко становништво.

америчка влада морале да одбију и предложио да југословенска влада уручи ноту у којој би била прихваћена основа савезничког захтева – захтев о савезничкој врховној команди и њиховој војној управи. У писму које је истог дана упутио Јосипу Броз, Кардељ наводи да је у тако заостреној ситуацији заиста било потребно пронаћи одговарајућу формулу која би британској и америчкој влади омогућила да бар донекле реше ствар свог престижа, али која југословенској влади „не би затворила врата“ и која би омогућила постизање максималне користи.²⁴ Због тога је Броз пристао да југословенска влада не преда меморандум савезничким владама и уместо тога у Министарству иностраних послова истог дана састављена је нота. Сутрадан, 21. маја, уз сагласност Черчила, председник Труман обавестио је Стаљина о сложеној ситуацији у Јулијској крајини и замолио га да искористи свој утицај и приволи Броза да прихвати понуђено решење.²⁵ Пре него што је дошло до Стаљинове реакције, у уводнику *Борбе* од 21. маја

3) јединице ЈА остаће на подручју Трст–Горица под врховном командом фелдмаршала Александера и биће употребљене на свим дужностима и под истим условима као и остале савезничке трупе. 4) савезничка врховна команда употребљаваће као гарнизонске трупе на овом подручју осим југословенских искључиво трупе Уједињеног Краљевства и трупе САД, а изричито се искључују од употребе италијанско-пољске трупе, као и италијанске полицијске и карабињерске формације. 5) у војној администрацији формираној према члану 1. биће равноправно заступљени и представници ЈА. Подробности по овоме уредиће се накнадним договорима. 6) У Штабу фелдмаршала Александера биће један официр ЈА за везу са потребним персоналом. 7) војна администрација подручја Трст–Горица признаће све цивилне административне власти које се сада налазе на том подручју. Сви послови уколико нису чисто војне нарави спроводиће се преко те цивилне администрације. Под пословима цивилне администрације подразумева се и полицијска служба. Војна администрација неће имати право да се меша у унутрашњу организациону структуру и лични састав органа цивилних власти. 8) Сву помоћ у снабдевању цивилног становништва војна администрација вршиће преко цивилних власти. 9) цивилна администрација на целокупном подручју Словеначког приморја налази се под руководством Покрајинског народно-ослободилачког одбора који функционише као такав од почетка 1943. године. 10) на подручју Трст–Горица неће се дозволити било какво повезивање или мешање администрације Краљевине Италије. 11) влада ДФЈ сагласна је да савезничке поморске снаге неограничено користе луку Пула и остале луке на западној обали Истре ради обезбеђења поморске комуникационе линије. 12) лука Трст употребиће се поред тога што ће задовољити потребе савезничких трупа још и за снабдевање Словеначког Приморја, Истре и Југославије. У ту сврху савезничка врховна команда омогућиће Југославији коришћење тршћанске луке. 13) валутно питање, питање употребе бродоградилшта односно радионица за поправку бродова и остала привредна питања, решиће се накнадним уговором. 14) Југославија ће имати право да се користи железницом Трст–Горица–Толмин–Кобарит–Трбиж као и цестом Трст–Горица–Толмин–Кобарит–Трбиж ради снабдевања како својих трупа тако и цивилног становништва подручја које гравитира на ту линију и северозападног дела Југославије. 15) Влада ДФЈ предлаже да се сазове конференција представника влада УК, УСА и ДФЈ које ће претрести предлоге, конкретизирати их и саставити протокол о постигнутом споразуму.“ Архив Југославије (АЈ), фонд 836, Кабинет маршала Југославије (КМЈ), I-3-d/14.

²⁴ Исто.

²⁵ Павловић, н. д., 464.

1945. године под насловом „Југославија је спремна да се питање Трста реши истинским демократским путем“, објављена је спремност југословенске владе за наставак преговора.²⁶ Истог дана, југословенско министарство иностраних послова обавестило је нотом амбасадора Стивенсона: „југословенска влада сагласна је с установљењем савезничке војне управе, одговорне Врховној команди савезничких снага на Средоземљу, на подручју Словеначког приморја, а на основу демаркационе линије коју је предложио фелдмаршал Александер, подложне извесним малим променама које ће југословенска влада накнадно доставити“.²⁷ У ноти се наводи да југословенска влада такође сматра да је потребно: да представници Југословенске армије буду укључени у војно управљање тим подручјем; да јединице ЈА остану на том подручју (под заповедништвом Врховне команде); да савезничка војна управа, као што је већ наведено у предлогу Александера, своју делатност врши преко већ постојећих органа цивилне власти на том подручју. Југословенска влада је предложила да одмах започну преговори са владама Велике Британије и САД-а у циљу сређивања свих питања.

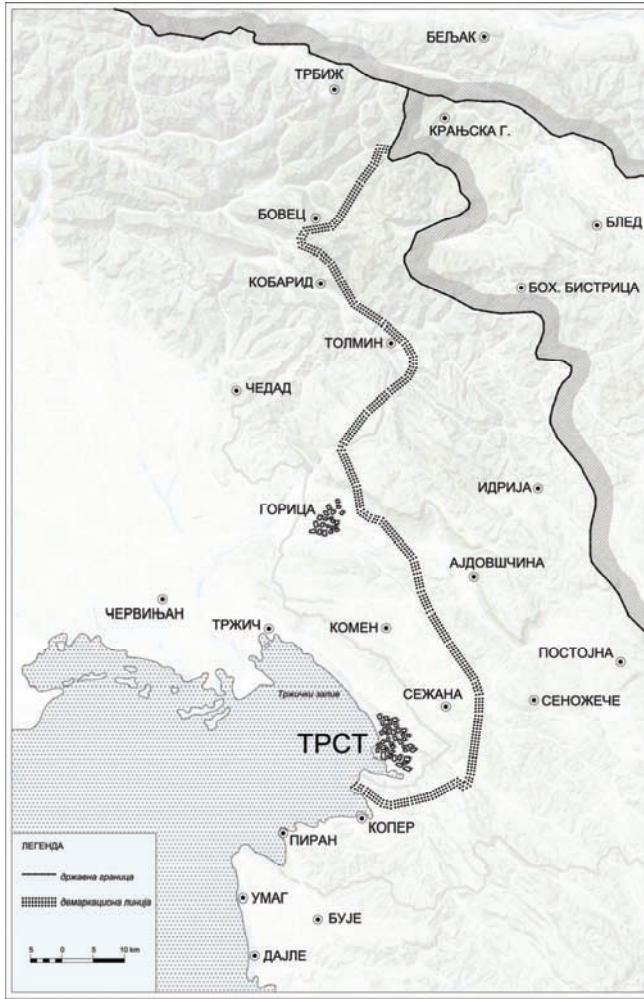
Америчка дипломатија предложила је 26. маја председнику текст одговора на југословенску ноту и нацрт војног споразума између фелдмаршала Александера и маршала Тита, са којим се сагласила и британска влада.²⁸ Амерички и британски амбасадор предали су 2. јуна заједничку ноту југословенској влади и нацрт споразума о организацији управе у Јулијској крајини. Југословенска влада је обавештена да се о одредбама споразума не може расправљати, јер он изражава коначни став америчке и британске владе. Остављена је могућност, да након што споразум буде потписан, о његовој примени могу да се воде разговори на војном нивоу.²⁹

²⁶ *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1945, urednik Bogdan Popović, (Beograd: Jugoslovenski pregled, 1984), 71–73.

²⁷ *Tito–Churchill*, 551. „Министарство иностраних послова изражава Амбасади Његовог британског Величанства своје особито поштовање, те му је част саопштити следеће: Југословенска влада сагласна је да се формира Савезничка војна управа под командом савезничке врховне команде у Средоземљу, на подручју Словеначког Приморја на бази демаркационе линије, која је предложена од фелдмаршала Александера, а која ће бити подложна извесним мањим модификацијама које ће бити доцније предложене од југословенске владе. У исто време југословенска влада прихватајући у принципу решење сматра неопходним: 1) да у војној администрацији тога сектора учествују и представници ЈА; 2) да делови трупа ЈА остану на томе сектору /а да буду разуме се под командом савезничке врховне команде за Средоземље/; 3) да као што стоји већ у предлогу фелдмаршала Александера савезничка војна администрација ради преко цивилне управе, која је већ организована у тој области. Југословенска влада предлаже да се приступи разговорима између владе Југославије и влада Велике Британије и САД у циљу конкретизирања свих питања у тој вези.“ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-d/14.

²⁸ Исто, 467.

²⁹ Исто.

Слика 1: Подела Јулијске крајине по Моргановој линији

Споразум о Јулијској крајини, у облику како су га предложиле британска и америчка влада, између Југославије, с једне, и Велике Британије и САД-а, с друге стране, потписан је 9. јуна 1945. године у Београду.³⁰ Споразум су потписали југословенски министар спољних послова др Иван Шубашић и амбасадори Велике Британије Ралф Скрине Стевенсон и САД-а Ричард Патерсон. Јулијска крајина је подељена на два дела. Југословенска влада се обавезала да до осам сати ујутру 12. јуна мора да повуче јединице ЈА западно од демаркационе (Морганове) линије.³¹ Споразум је

³⁰ *Dokumenti o spoljnoj politici*, 81–82.

³¹ Лео Матес наводи да је Морганова линија, која је касније (1947) постала граница Слободне територије Трста, била привремена окупациона линија, унутар које су се налазиле две зоне.

садржао и члан у коме је записано да одредбе споразума не могу прејудирати коначно решење територијалног спора око Јулијске крајине.³²

У име владе Демократске Федеративне Југославије, министар спољних послова др Иван Шубашић је 9. јуна 1945. упутио ноту владама Велике Британије и САД-а поводом потписивања споразума о Јулијској крајини.³³ У ноти се наглашава да је југословенска влада свесна колико су овим споразумом повређени интереси југословенског живља у Истри, Трсту и Словеначком приморју. Истог дана он је у изјави за штампу изразио уверење „да ће срећним решењем детаљних питања у скорим разговорима војних штабова бити постигнуто пуно обострано разумевање које је потребно за даље продубљивање срдчних међусавезничких односа на Јадрану и у Средњој Европи, што ће бити од велике користи за осигурање мира у томе делу Европе“.³⁴ Званична југословенска агенција ТАНЈУГ је објавила 10. јуна 1945. заједничко саопштење владе ДФЈ и влада Велике Британије и САД-а о постигнутом споразуму о привременој управи Истре, Трста и Словеначког приморја.³⁵ На крају саопштења се наводи да ће војне детаље споразума израдити представници маршала Тита и фелдмаршала сер Харолда Александера.

Став југословенске владе о резултатима преговора изразио је Едвард Кардељ када је 12. јуна у говору у Љубљани рекао: „Малобројни словеначки народ је први у Европи којем одричу да буде господар на својој тлу“.³⁶

Након потписивања Београдског споразума главно питање које је југословенска влада требало да регулише на најповољнији начин био је опстанак локалних органа власти на простору Јулијске крајине. У вези са применом Београдског споразума југословенска влада се позивала на члан 3, којим се савезничка војна управа обавезала да ће се у свом раду ослања-

Зона А састојала се од града Трста и једног уског коридора уз море до Монфалкона, где се спајала са границом између Југославије и Италије, која се простире на север од Монфалкона. Зона је обухватала и уско подручје око града, што се приближно поклапало са каснијом границом Југославије према Италији код Трста. Јужно од Трста налазила се Зона Б, у коју су спадали градови Копер, Пиран, Изола, Новиград и Бује. Матес напомиње да овакво решење не би било могуће без присуства јединица НОВ у Трсту, на простору Монфалкона и у Горици. Каже да је чак и у оваквим приликама Морган тражио повлачење југословенских јединица са читавог простора, значи и са простора који је постао Зона Б. Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, (Beograd: Nolit, 1976), 72.

³² Члан 7 Београдског споразума, *Dokumenti o spoljnoj politici*, 82.

³³ Нота је објављена у: *Dokumenti o spoljnoj politici*, 82.

³⁴ „Изјава за штампу др Ивана Шубашића поводом потписивања Споразума о Јулијској крајини, Београд, 9. јуна 1945. године“, *Dokumenti o spoljnoj politici*, 83.

³⁵ „Саопштење 'Танјуга' о заједничкој изјави влада ДФЈ, САД, и Велике Британије поводом потписивања Споразума о Јулијској крајини, Београд, 10. јуна 1945“, *Dokumenti o spoljnoj politici*, 84.

³⁶ Edvard Kardelj, *Sećanja. Borba za priznaje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944–1957*, (Beograd: NIRO Radnička štampa, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980), 55.

ти на југословенске органе управе који раде задовољавајуће.³⁷ Примена Београдског споразума, посебно тачке 3, била је главна тема преговора између југословенских и представника савезничке војне управе у Италији и Јулијској крајини који су почели 13. јуна 1945. у Главном штабу 13. британског корпуса у дворцу Девину (Duino).³⁸ Преговарачи са југословенске стране били су начелник Штаба Југословенске армије генерал Арсо Јовановић, генерали Коча Поповић, Срећко Манола и Јакоб (Јаша) Авшич, као и помоћник министра спољних послова генерал Владимир Велебит,³⁹ који је касније записао да је током преговора „атмосфера била ледена“.⁴⁰ Преговоре је координирао и слао инструкције из Постојне и Љубљане Едвард Кардељ. Од савезничких представника први је говорио генерал Морган, који је навео да је циљ састанка да се прецизирају детаљи споразума који је постигнут у Београду. Његов предлог био је да се најпре договори гранична линија и усагласе детаљи о размештају југословенског одреда у Јулијској крајини. Генерал Јовановић је у име југословенске делегације предложио да се у оквиру дневног реда размотре питања разграничења спорне територије, питање размештаја контингента југословенске војске на спорној територији, питање југословенске војне мисије код савезничког Врховног штаба (при Осмој армији), питања у вези са цивилном влашћу која већ постоји на спорној територији, сва привредна питања и сви привредни односи на окупационој територији, питање употребе комуникације са југословенске стране у окупираној зони, питање ратног плена који су југословенске јединице заплениле, питање кретања становништва преко источне стране демаркационе линије, као и онемогућавање проширивања италијанске власти на окупираној територији. На самом почетку преговора као најспорније питање поново се појавио проблем статуса југословенских оружаних снага. Док је генерал Морган као основу за преговоре предлагао савезнички меморандум у коме су објашњена наведена питања, генерал Јовановић је сматрао да су југословенска и британска војска савезничке војске које су заједно окупирале Јулијску крајину, као и да питање разграничења не треба да се решава као стратешко питање, већ на основу потреба становништва.⁴¹ Два најважнија питања за југословенску страну била су омогућавање наставка рада постојећих народних одбора и повећање броја војника Југословенске армије, на шта је указао и Јосип Броз у инструкци-

³⁷ Павловић, *н. д.*, 469.

³⁸ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-d/22; „Zapisnik sa sastanka, Duino 13. juna 1945. godine. Saopštenje 'Tanjuga' o sastanku načelnika Generalštaba JA, general-lajtnanta Arsa Jovanovića i šefa savezničkog štaba, general-lajtnanta Morgana, Beograd, 13. juna 1945“, *Dokumenti o spoljnoj politici*, 90.

³⁹ Велебит се и као помоћник министра спољних послова потписивао као генерал-мајор.

⁴⁰ Mira Šuvar, *Vladimir Velebit, svjedok historije (razgovore vodila i priredila Mira Šuvar)*, (Zagreb: Razlog d.o.o, 2001), 151, 152.

⁴¹ „Zapisnik sa sastanka, Duino 13. juna 1945“, АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-d/22.

јама које је 15. јуна упутио Едварду Кардељу и Арсу Јовановићу.⁴² Истог дана југословенска делегација уручила је савезничкој делегацији предлог за организовање цивилне администрације на територији Јулијске крајине под савезничком управом.⁴³ У предлогу су била формулисана четири основна принципа. Најпре, подручје Јулијске крајине представља ослобођену територију на којој ће савезничка војна управа сарађивати са цивилном администрацијом и своје односе са њом уредити на основу те чињенице; затим, равноправност свих грађана без обзира на национално порекло; док су последња два принципа била садржана у захтевима за давање гаранције да италијанска влада неће имати никаквог утицаја на цивилну администрацију на подручју Јулијске крајине, као и да ће народноослободилачки одбори бити признати као једини посредници преко којих би савезничка војна управа руководила цивилном администрацијом. Југословенски предлог био је да се предвиђени број од 2.000 војника повећа на 6.000 и да се они распореде у најважнијим центрима: Трст, Пула, Тржич, Горица, као и у мањим местима западно од Соче. Генерал Морган је сутрадан, 16. јуна, одговорио на југословенске предлоге у форми промеморије коју је упутио генералу Јовановићу.⁴⁴ Навео је да су сва најважнија питања из југословенског предлога већ дискутована и поновио да савезничка војна управа у потпуности признаје да је Јулијска крајина ослобођена и пријатељска територија, затим да ће словеначко и италијанско становништво у потпуности бити равноправно третирано, да сву власт на подручју Јулијске крајине има врховни савезнички командант у својству војног гувернера и да је тиме онемогућена било каква власт италијанске владе. У вези са признавањем народноослободилачких одбора као посебних носилаца власти у оквиру савезничке војне управе, генерал Морган је навео да савезнички врховни командант у том тренутку није могао да призна било коју другу власт на територији Јулијске крајине без гаранција да је та власт ефикасна и да ће бити лојална. Генерал Морган је на крају сугерисао да ће ниво до кога ће савезничка војна управа моћи да сарађује са групама које врше локалну власт зависити од способности тих група да помогну савезницима у одржавању реда и у вођењу цивилне администрације.

У ситуацији када је постало јасно да резултати преговора у Девину не могу у потпуности да задовоље амбиције југословенске владе, Јосип Броз је сматрао да је значајно потписати део споразума и на тај начин савезничким представницима онемогућити постављање нових захтева. Овакав свој став он је формулисао у инструкцији коју је 18. јуна послао

⁴² Исто. Иван Матовић, *Војсковођа с ореолом мученика. Повест о Арси Р. Јовановићу начелнику Врховног штаба НОВЈ и његовој трагичној судбини*, (Београд: Војноисторијски институт, 2001), 738.

⁴³ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-d/22.

⁴⁴ Исто.

југословенским преговарачима у Девину.⁴⁵ Кардељу и генералу Јовановићу сугерисао је да, у складу са тачком 3 Београдског споразума, покушају да добију гаранције за поштовање цивилних власти, али да споразум треба потписати и без тих гаранција. На тај начин био би потписан споразум о демаркационој линији, а југословенска влада би објавила саопштење да није постигнут споразум о цивилној администрацији. Југословенска делегација је током преговора 19. јуна предложила да англо-америчка војна управа призна постојеће органе власти.⁴⁶ Савезничка делегација је одбила да такав текст буде унет у споразум, али се усмено сагласила са тим предлогом.

Споразум између савезничког врховног команданта на Средоземљу и врховног команданта Југословенске армије потписали су представници њихових штабова 20. јун 1945. године у Девину.⁴⁷ Споразум садржи: Прилог Ц – Упутство за концентрацију одреда који се ставља под команду и контролу савезничког врховног команданта на Средоземљу; Прилог Д – Југословенска мисија при Осмој армији; Прилог Е – Окупација Пуле од стране англо-америчких снага; Прилог Ф – Ратни плен; Прилог Г – Споразуми о команди и контроли сидришта; Прилог Х – Контрола кретања; Прилог И – Економске и саобраћајне мере; Прилог Ј – Употреба лука Трста и Пуле; Примедба о цивилној управи зоне Јулијске крајине која долази под савезничку војну управу, Девин, 20. јуна 1945; Прилог 1 – Меморандум југословенске делегације с предлогом у погледу цивилне управе територије која долази под савезничку војну управу. Споразумом је прецизирана линија разграничења између савезничке и југословенске окупационе зоне, утврђено место за смештај југословенског одреда од 2.000 људи, утврђени модалитети савезничког запоседања Пуле, омогућен слободан прелазак из једне у другу зону, омогућена организација железничког и поморског саобраћаја између две зоне. Јулијска крајина је постала окупирано подручје подељено на југословенску Зону Б и англо-америчку Зону А. Коначно решење статуса ове територије требало је да буде донето на будућој мировној конференцији.

Генерал Јовановић и генерал Морган потписали су 20. јуна 1945. у Девину „Примедбу о цивилној управи зоне Јулијске крајине која долази под савезничку војну управу“.⁴⁸ У документу је констатовано да савезничка делегација није могла да прихвати предлоге југословенске владе о организовању цивилне управе, као и да југословенска делегација није прихватила савезничку промеморију од 16. јуна у којој је објашњен рад савезничке војне управе, због чега југословенска влада задржава право да питање цивилне управе покрене дипломатским путем. Због чињенице да у текст

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ „Саопштење 'Tanjuga' о застоју у преговорима о Јулијској крајини између југословенске и англоамеричке војне делегације, Београд, 19. јуна 1945“, *Dokumenti o spoljnoj politici*, 97–98.

⁴⁷ Исто, 98–108.

⁴⁸ Исто, 105.

споразума у Девину није ушла тачка о цивилној управи, у саопштењу Танјуга се говори о „делимичном споразуму“ и указује на чињеницу да Савезничка војна управа (Allied Military Government) није признала постојећу цивилну власт, иако је њено постојање било загарантовано тачком 3 Београдског споразума.⁴⁹ У саопштењу се указује да је тим мерама савезничка војна управа извршила фактичко припајање Јулијске крајине Италији и „једностраним актом прејудицира решење међународне мировне конференције о спорној зони, коју су савезничке трупе привремено окупирале“. Своје ставове о Девинском споразуму југословенска влада је потврдила и у телеграму који је југословенско министарство иностраних послова упутило 21. јуна 1945. амбасадору Поповићу у Москви, где се наводи да су потписивањем споразума угрожени југословенски интереси и да је њиме Јулијска крајина фактички припојена Италији.⁵⁰ Владимир Велебит је у својим мемоарима навео да је члановима југословенске владе тада било јасно да је Трст изгубљен и да су га савезници заузели само да би га предали Италији.⁵¹

Након потписивања Девинског споразума дошло је и до озбиљних размимоилажења у односима Совјетског Савеза са Великом Британијом и САД-ом. У писму које је 21. јуна упутио британском премијеру и америчком председнику, Стаљин је тражио да се у Јулијској крајини поштују југословенски интереси.⁵² Одговор премијера Черчила од 23. јуна указао је Стаљину на суштину проблема – британска влада је спроводила британско-совјетски споразум о подели интересних сфера из октобра 1944, док је совјетска влада, мимо договора, покушавала да прошири своју сферу утицаја.⁵³

Околности у којима је Девински споразум потписан, без јасног договора обеју преговарачких страна, убрзо су имале своје негативне последице приликом његове примене. Споразум је одређивао међусобне односе југословенске и савезничке окупационе војне управе и био је на снази до почетка примене Уговора о миру са Италијом (15. септембар 1947). Иако италијанска влада није учествовала у његовом доношењу и

⁴⁹ „Саопштење 'Танјуга' о делимичном споразуму између југословенске и савезничке војне делегације о питању демаркационе линије у Јулијској крајини, Београд, 20. јуна 1945. године“, *Документи о спољној политици*, 108–109.

⁵⁰ Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСПРС), Политичка архива (ПА), 1945, фасцикла 13, број 1534. - Потребно је напоменути да су органи Југословенске армије спроводили исту политику, односно, настојали су да у складу са инструкцијама из Београда изврше припајање Зоне Б Југославији. Миљан Милкић, „Окупирано подручје Јулијске крајине у политици југословенске владе 1945–1947“, *Војноисторијски гласник* 1/2010, 13–38.

⁵¹ *Šuvar*, n. d., 151, 152.

⁵² *Balkanski ugovorni odnosi 1976–1996, Dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama*, том II: (1919–1945), уредник Momir Stojković, (Београд: Службени лист SRJ, 1998), 670–671.

⁵³ Исто, 671–672.

није имала обавезу да га примењује, Девински споразум је у значајној мери утицао и на југословенско-италијанске односе, чак и након престанка његовог важења. Девинским споразумом били су одређени економски односи између двеју зона којима је регулисана надлежност и принципи рада заједничке југословенско-англоамеричке економске комисије. На тим основама, обе војне управе су биле дужне да штитите интересе народа Јулијске крајине и не извозе затечену индустрију и постројења. Комисија је била задужена за решавање свих питања економске природе. Југословенска војна управа је у току маја, јула и новембра 1946. године уложила више протеста због извоза и продаје машина из Пуле и Подгоре.⁵⁴ Англоамеричка војна управа била је оптужена да није предузела никакве мере да то спречи. На дан 3. јануара 1947. у Пули се десио инцидент у коме је цивилна полиција, један од извршних органа Савезничке војне управе, пуцала на раднике који су покушали да спрече извоз великог електричног млина из Пуле. Том приликом погинула су три радника, а девет њих је рањено.⁵⁵ До оваквих дешавања је долазило због тога што није биле решено власништво над постојећим индустријским постројењима. Југословенски министар спољних послова Станоје Симић упутио је 9. јануара Амбасади у Вашингтону и 11. јануара 1947. Амбасади у Лондону текст ноте у којој се протестује због непридржавања параграфа 2 Анекса Ф Девинског споразума.⁵⁶ Стејт департмент и Форин офис су обавештени да се од априла 1946. из југословенске Зоне Б врши транспортовање опреме и машина у Италију или друге делове Зоне А. Амбасада у Лондону предала је 13. јануара 1947. Форин офису ноту у којој се југословенска влада позива на претходну ноту од 30. августа 1946, на коју није добијен одговор.⁵⁷ Изражено је жаљење што британска влада не поштује своје обавезе преузете на основу параграфа 2 Анекса Ф Девинског споразума, као и због тога што у међувремену није дошло до напретка по питању југословенских ратних бродова у Зони А. У одговору Форин офиса који је накнадно достављен, наводи се да је британска влада брижљиво испитала југословенски захтев од 30. августа 1946. и од 13. јануара 1947. у вези са ратним пленом у Јулијској крајини, али да не може да прихвати наводе да је ометала извршење Девинског споразума.⁵⁸

Уз позивање на Девински споразум, југословенска влада је 29. јануара 1947, преко амбасада у Вашингтону и Лондону, покренула иницијативу да се спречи пресељење бродоградилишта Скољо Оливи (Scoglio

⁵⁴ *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, knj. I: 1947, urednik Vladimir Milovanović, (Београд: Југословенски преглед, 1985), 3–5.

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ ДАМСПРС, ПА, 1947, 56, 4339; ДАМСПРС, ПА, 1947, 56, 4462.

⁵⁷ ДАМСПРС, ПА, 1947, 56, 41396.

⁵⁸ ДАМСПРС, ПА, 1947, 56, 41452.

Olivi) из Пуле у Италију.⁵⁹ Сматрала је да је преношење индустријских објеката недозвољено и да се тиме ремети нормалан привредни живот, што је према одредбама Девинског споразума требало спречити. Међутим, Стејт департмент је 13. фебруара 1947. обавестио југословенску владу да је преношење власништва из једног дела Јулијске крајине у други део те регије допуштиво према одредбама Девинског споразума, али је остављена могућност да је тиме прекршена жеља власника бродоградилишта или нека друга легална процедура.⁶⁰ Почетком априла 1947. године десио се супротан случај. Наиме, Стејт департмент је обавестио нотом да је сазнао да су југословенске власти без дозволе власника наредиле пренос извесних предмета из дела Зоне Б који ће припасти територији Трста: бродови „Скомбро“ и „Ланзардо“ из Копра, затим машинерије и рибарски прибор, као и да се врше припреме за пренос машинерија солане у Пирану.⁶¹ Уз позивање на Девински споразум и принципе међународног права, америчка влада је тражила од југословенске стране да предузме хитне мере за повратак имовине власницима која је противзаконито била одузета и пренета. Политичка и економска осетљивост питања потраживања ратног плена посебно је била наглашена. На основу споразума у Девину, савезничке власти су одбијале да Југославији испоруче материјал који је био признат као ратни плен, али је задржан до завршетка англоамеричке окупације. Југословенска влада је сматрала да савезничке војне власти у неким случајевима ратни плен и даље третирају као италијанско државно власништво.⁶² Преко Савезничке војне управе у Трсту, 18. јуна 1947. протестовано је због преношења ратног плена Југословенске армије из Пуле (60 комада торпеда, далекометни топ калибра 100 мм, много топовских делова) и кршења Девинског споразума.⁶³ Како је према овом споразуму савезничка војна управа била чувар југословенског ратног плена, ова чињеница је и у новембру 1947. уносила забуну приликом потраживања ратног плена, иако је то било регулисано чланом 76 Уговора о миру.⁶⁴ Указивање југословенске владе на Девински споразум у вези са ратним пленом је и током марта 1948. довело до несугласица између југословенске и италијанске владе, иако споразум већ одавно није био на снази.⁶⁵

⁵⁹ ДАМСПРС, ПА, 1947, 56, 41558.

⁶⁰ ДАМСПРС, ПА, 1947, 56, 46114.

⁶¹ ДАМСПРС, ПА, 1947, 56, 46665.

⁶² ДАМСПРС, ПА, 1947, 56, 46632.

⁶³ *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, knj. II: 1947, urednik Miloš Spaić, (Beograd: Jugoslovenski pregled, 1986), 8–9.

⁶⁴ ДАМСПРС, ПА, 1948, 72, 423381.

⁶⁵ ДАМСПРС, ПА, 1948, 72, 41504.

* * *

Уласком јединица Југословенске армије у Трст 1. маја 1945. ескалирала је криза у односима између Југославије и западних савезника, а суштину кризе чинио је нерешен статус територије Јулијске крајине и града Трста. Југословенска влада је своје територијалне претензије оправдала чињеницом да у Јулијској крајини живи словеначко становништво, а посебно снажан аргумент представљали су народноослободилачки одбори формиран на терену. С друге стране, британска и америчка влада су настојале да на основу споразума, као и војном окупацијом, створе могућност да Јулијска крајина након мировног споразума буде припојена Италији. Приликом решавања кризе током маја и јуна 1945. британска и америчка влада посебно су разматрале могуће реакције совјетске владе, чиме су почела и прва озбиљна неслагања унутар антифашистичке коалиције. Комплексност питања статуса Јулијске крајине и контроле над тршћанском луком била је тема преговора на нивоу војних експерата, али је немогућност договора претила да доведе до оружаног сукоба између југословенских и савезничких снага. Међутим, оружани напад на југословенске јединице разматран је само начелно. Савезнички командант на Средоземљу фелдмаршал Александер је упозоравао британску владу на могућност да савезнички војници могу са негодовањем да прихвате борбу против југословенских снага. Поред недостатка морала и одбијања да се ратује са доскорашњим савезником, британска и америчка влада су разматрале и стратегијске разлоге због којих није требало ратовати против Југославије. Претпоставка да би у случају напада на југословенске снаге реаговала совјетска влада довела је до дипломатског решења потписивањем Београдског споразума и споразума у Девину. Одредбе Девинског споразума важиле су до ступања на снагу Уговора о миру са Италијом. Југословенска влада није остварила своје територијалне претензије, али је пацификацијом кризе омогућено да на мировној конференцији настави дипломатску борбу за дефинисање северозападних граница.

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Југославије. Фонд 836, Кабинет маршала Југославије.
- Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије. Политичка архива, Италија: 1945, 1947, 1948.

Објављени извори

- *Balkanski ugovorni odnosi 1976–1996, Dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama*, том II: (1919–1945), urednik Momir Stojković. Beograd: Službeni list SRJ, 1998.
- „British Proposal Regarding Venezia Giulia, Yalta, February 10, 1945“. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, The Conferences at Malta and Yalta 1945*, Editor Bryton Barron. Washington: United States Government Printing Office, 1955.
- *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1945, urednik Bogdan Popović. Beograd: Jugoslovenski pregled, 1984.
- *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, knj. I: 1947, urednik Vladimir Milovanović. Beograd: Jugoslovenski pregled, 1985.
- *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, knj. II: 1947, urednik Miloš Spaić. Beograd: Jugoslovenski pregled, 1986.
- *Tito–Churchill strogo tajno*, urednik Dušan Biber. Beograd: Arhiv Jugoslavije, Zagreb: Globus, 1981.
- *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919–1920*, urednici Bogdan Krizman, Bogumil Hrabak. Beograd: Kultura, 1960.

Литература

- Bogetić, Dragan, Bojan Dimitrijević. *Trašćanska kriza 1945–1954. Vojno-politički aspekti*. Beograd: INIS, 2009.
- Corti, Eugenio. *The Last Soldiers of the King. Wartime Italy 1943–1945*. Columbia and London: University of Missouri Press, 2003.
- Cox, Geoffrey. *The Road to Trieste*. London–Toronto: William Heinemann, 1947.
- Duroselle, Jean-Baptiste. *Le conflit de Trieste 1943–1954*. Bruxelles: Editions de l’Institut de sociologie de l’Université libre de Bruxelles, 1966.
- Hoyt, Edwin P. *Backwater War. The Allied Campaign in Italy 1943–1945*. Connecticut, London: Praeger, Westport, 2002.
- Jeri, Janko. *Tržaško vprašanje po Drugi svetovni vojni, (tri faze diplomatskega boja)*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961.

- Kardelj, Edvard. *Sećanja. Borba za priznaje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944–1957*. Beograd, Ljubljana: NIRO Radnička štampa, Državna založba Slovenije, 1980.
- Kostić, Uroš. *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945. Ofanziva jugoslovenske IV armije*. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1978.
- Mates, Leo. *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*. Beograd: Nolit, 1976.
- Матовић, Иван. *Војсковођа с ореолом мученика. Повест о Арси Р. Јовановићу начелнику Врховног штаба НОВЈ и његовој трагичној судбини*. Београд: Војноисторијски институт, 2001.
- Milkić, Miljan. *Tršćanska kriza u vojno-političkim odnosima Jugoslavije sa velikim silama 1943–1947*. Beograd: INIS, 2012.
- Mitrović, Andrej. *Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920*. Beograd: Zavod za udžbenike, 1969.
- Novak, Bogdan C. *Trieste 1941–1954, the Ethnic, Political and Ideological Struggle*. Chicago–London: The University of Chicago Press, 1970.
- Павловић, Војислав Г. *Од монархије до републике. САД и Југославија 1941–1945*. Београд: Клио, 1998.
- Šuvar, Mira. *Vladimir Velebit, svjedok historije (razgovore vodila i priredila Mira Šuvar)*. Zagreb: Razlog d.o.o., 2001.
- Трговчевић, Љубинка. *Научници Србије и стварање Југославије 1914–1920*. Београд: Српска књижевна задруга, 1986.
- Živojinović, Dragoljub. *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije 1917–1919*. Beograd: Naučna knjiga, 1970.
- Gombač, Metka. „Prispevek k rekonstrukciji upravnega delovanja pokrajinskega NOO v Slovenskem primorju in Trstu (1945–47)“. *Povojni čas ob meji*, uredili so Tullia Catalan, Giulio Mellinato, Pio Nodari, Raoul Pupo, Marta Verginella), 211–220. Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia; Università di Trieste, Dipartimento di Scienze Geografiche e Storiche; Regione autonoma Friuli Venezia Giulia, 2007.
- Милкић, Милан. „Окупирано подручје Јулијске крајине у политици југословенске владе 1945–1947“. *Војноисторијски гласник* 1/2010, 13–38.
- Orlić, Mila. „La creazione del potere popolare in Istria (1943–1948)“. *Una storia balcanica. Fascismo, comunismo e nazionalismo nella Jugoslavia del Novecento*, a cura di Lorenzo Bertucelli e Mila Orlić, 123–151. Verona: Ombre Corte, 2008.

Summary

The Agreement on Venezia Giulia 1945

Key words: *Venezia Giulia, Trieste, Yugoslavia, border, agreements, Great Britain, United States of America*

The entry of the Yugoslav Army troops into Trieste on May 1, 1945 escalated the crisis in the relations between Yugoslavia and Western Allies. The bone of contention was the status of the territory of Venezia Giulia and the city of Trieste. The Yugoslav government justified its territorial aspirations by the fact that the region was Slavic-inhabited. Especially powerful argument was the Anti-Fascist Councils that had been set up in the area. On the other hand, the British and the American governments strove by agreement and through military occupation to create the possibility for annexation of Venezia Giulia to Italy after the peace treaty. During the solving of the crisis in May and June 1945 the British and the American governments kept in mind the possible reaction of the Soviet government – which ushered into the first serious misunderstandings within the Anti-Fascist coalition. The difficult matters of Venezia Giulia's status and of control of the Trieste harbor were the topics of military expert talks, but lack of consensus threatened to lead to an armed conflict between the Yugoslav and the Allied forces. However, the armed attack on the Yugoslav units was discussed only as a matter of principle. The Allied commander in the Mediterranean, field-marshal Alexander, warned the British government that the Allied soldiers could protest at having to fight the Yugoslav forces. Apart from the reasons of morale and reluctance to fight the recent ally, the British and the American governments also discussed strategic reasons in favor of refraining from war with Yugoslavia. The assumption that the Soviet government would react to an attack on the Yugoslav forces, led to a diplomatic solution in the form of the Belgrade and the Devin agreements. The stipulations of the latter were in force until the Peace Treaty with Italy went into force. The Yugoslav government didn't fulfill its territorial ambitions, but the pacification of the crisis enabled it to pursue the diplomatic struggle to define the North-Western borders of Yugoslavia.

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
МУЗЕЈ ЖРТАВА ГЕНОЦИДА

1945? КРАЈ ИЛИ НОВИ ПОЧЕТАК

Тематски зборник радова

Превод на енглески језик

Зоран Јањетовић

Лектура и коректура

Биљана Рацковић

Техничко уређење и припрема

Небојша Стамболија

Штампа

COLORGRAFX, Београд

Тираж

300

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

327(497.1)"1945/1948"(082)

94(497.1)"1945/1948"(082)

94(4-12)"1945/1948"(082)

ХИЉАДУ деветсто четрдесет пета

1945. крај или нови почетак? : тематски зборник радова / [главни и одговорни уредник Зоран Јањетовић] = 1945. the End or the New Beggining? : thematic Collection of Articles / [editor in Chief Зоран Јањетовић]. - Београд : Институт за новију историју Србије : Музеј жртава геноцида, 2016 (Београд : Colorgrafx). - 625 стр. : илустр. ; 25 cm. - (Библиотека Зборници радова ; бр. 13)

Текст ћир. и лат. - Тираж 300. - Реч уредника: стр- 11-12. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-7005-133-1 (ИНИС)

1. Gl. stv. nasl. 2. Ур. stv. nasl.

а) Међународни односи - Југославија - 1945-1948 - Зборници б)

Југославија - Историја - 1945-1948 - Зборници с) Југоисточна Европа -

Политичка историја - 1945-1948 - Зборници

COBISS.SR-ID 224289292